

ФОРМУВАННЯ І ДІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

Державні фінанси як об'єкт правового регулювання являють собою сукупність відносин, які складаються у процесі фінансової діяльності держави щодо мобілізації, розподілу, перерозподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів коштів суспільного призначення, що забезпечують практичне виконання функцій держави. Ефективність правового впливу на ці відносини досягається за допомогою механізму правового регулювання, який дозволяє представити явища правової дійсності – норми, правовідносини та акти реалізації юридичних прав та обов'язків як єдине цілісне утворення.

С.С. Алексєєв виділяє такі основні стадії механізму правового регулювання, як-то: а) формування і дія юридичних норм; б) виникнення прав та обов'язків (правовідносин); в) реалізація прав та обов'язків. Додатковою, факультативною стадією механізму правового регулювання є стадія застосування права [1, с.26; 2, с.34]. Трьом стадіям механізму правового регулювання відповідають і три основні його елементи або частини: а) юридичні норми; б) правовідносини; в) акти реалізації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків [2, с.34].

Характеризуючи право як нормативну основу механізму правового регулювання державних фінансів, необхідно враховувати, що таку роль виконують не окремі, ізольовано взяті юридичні норми, а норми права в єдності, тобто правові інститути, а нерідко й сукупності інститутів різних галузей права [2, с.115].

Зважаючи на це, важливо з'ясувати місце, яке займають у механізмі правового регулювання норми кримінального права, за допомогою яких й повинна здійснюватися кримінально-правова охорона цих суспільних відносин. Це дозволить з використанням методу системно-структурного аналізу норм права, а також діалектичного методу пізнання через дослідження більш загальних явищ розглянути їх не як відокремлені, ізольовані одне від одного правові явища, а як складову частину єдиного механізму правового регулювання, що забезпечує активний вплив права на суспільні відносини [2, с.16; 3, с.10].

Необхідно зазначити, що в юридичній літературі кримінально-правові норми як складова частина механізму правового регулювання суспільних відносин аналізувались переважно фахівцями з теорії держави і права при вивченні більш загальних явищ – механізму правового регулювання в цілому [1; 2; 3]. У кримінальному праві дослідження проблем формування і дії кримінально-правових норм у механізмі правового регулювання державних фінансів України фактично не здійснювалося, що негативно впливає не лише на ефективність кримінально-правової охорони цих відносин, а й на ефективність механізму їх правового регулювання в цілому.

Формування і дії правових норм як стадія механізму їх правового регулювання характеризується тим, що введені у правову систему норми загальним чином регламентують, спрямовують поведінку учасників суспільних відносин, встановлюють для них той чи інший правовий режим [1, с.26; 2, с.34]. На цьому етапі проходить розробка, формулювання юридичних норм як загальнообов'язкових правил поведінки, визначається правовий стан суб'єктів права [4, с.151]. У механізмі правового регулювання державних фінансів на першому етапі розробляються і приймаються у встановленому порядку норми, що регламентують зазначені суспільні відносини шляхом надання їх учасникам суб'єктивних прав і покладення на них юридичних обов'язків.

Юридичні норми виконують роль головного юридичного засобу, за допомогою якого здійснюється регламентування суспільних відносин. Вони утворюють нормативну основу механізму правового регулювання [2, с.34-35]. У теорії права під юридичною нормою розуміється встановлене або санкціоноване державою правило поведінки, яке охороняється державою від порушень за допомогою засобів державного примусу [5, с.434].

Структура юридичної норми характеризується наявністю трьох взаємопов'язаних між собою частин: гіпотези – частини норми, яка вказує на умови її дії, визначає життєві обставини, на які розрахована ця норма; диспозиції – частини норми, яка вказує на зміст самого правила поведінки – юридичні права та обов'язки, що виникають у суб'єктів, тобто визначає необхідну поведінку; санкції – частини норми, яка вказує на заходи, що застосовуються при невиконанні цієї юридичної норми [6, с.105-16; 1, с.56-57; 5, с.441].

Разом із тим, у правовій науці зазначається, що в текстах чинних нормативних актів досить складно знайти приклад такого словесно-ментального викладу нормативного матеріалу, який містив би всі три необхідні частини правової норми. Пояснюється таке становище процесом спеціалізації права як прояву його розвитку, що втілює зовнішній вплив на нього різних чинників і внутрішніх потреб правової системи. С.С.Алексєєв вбачає суть цього процесу в тому, що у праві відбувається і при цьому має тенденцію до посилення те, що умовно може бути названо розділенням праці між нормами, в результаті чого ті чи інші норми та їх комплекси зосереджуються переважно на виконанні певних операцій, конкретизується зміст норм і одночасно проходить інтеграція в регулюванні суспільних відносин. Спеціалізація юридичних норм і призводить до того, що нормативний припис виступає в елементарному, «урізаному» вигляді і зовні в багатьох випадках, як здається, позбавлений повного набору ознак норми. У зв'язку з цим дія однієї юридичної норми неминуче пов'язана з дією низки інших норм, а тому лише у своїй сукупності, тобто в системі, норми права регулюють суспільні відносини. Із цього робиться важливий висновок: процес спеціалізації, розділення праці між нормами обумовлює в кінцевому рахунку перетворення нормативної системи на комплекс головним чином спеціалізованих нормативних положень, а звідси виникає необхідність при аналізі окремої юридичної норми з огля-

ду на її спеціалізований характер враховувати її зв'язки з багатьма іншими нормами-приписами [1, с.37-39]. Н.М. Кропачов взагалі вважає, що будь-які суспільні відносини настільки багатогранні, а рівні і форми поведінки, що утворюють його зміст, настільки різні, що охопити їх якимось одним правовим режимом не вбачається можливим. Різні прояви одного й того ж суспільного відношення потребують втручання різних і галузей права [7, с. 52].

Розвиток спеціалізації права призвів до появи в системі права поряд з юридичними нормами, які існують у вигляді логічних правових норм, і норм-приписів. Останні являють собою елементарну, логічно завершену державно-власну нормативну настанову, безпосередньо виражену в тексті нормативного юридичного акта [1, с.39-41; 5, с. 445-446]. Так, аналізуючи правову регламентацію державних фінансів як першу стадію механізму їх правового регулювання, слід зазначити, що норми-приписи, з яких, власне і складаються логічні правові норми, містяться в багатьох нормативних актах, що належать до різних галузей права. Зазначені нормативні акти є в нормах конституційного, фінансового, адміністративного та кримінального права.

Конституція проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, на яку покладається обов'язок забезпечення суверенітету й територіальної цілісності, екологічної безпеки, соціального захисту населення, охорони здоров'я, освіти тощо. Кошти, необхідні для виконання цих функцій держави, акумулюються в бюджетній системі України, яка побудована на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами й територіальними громадами. З метою мобілізації коштів у бюджеті й державні цільові фонди Конституцією встановлено обов'язок кожного сплачувати податки і збори в порядку й розмірах, встановлених законом.

Основна частина нормативних актів, спрямованих на регулювання державних фінансів, міститься у фінансовому праві – самостійній галузі публічного права, що регулює суспільні відносини у сфері мобілізації, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів держави з метою забезпечення виконання нею своїх завдань і функцій [8, с.49].

У нормативних актах адміністративного та кримінального права містяться норми-приписи, у яких передбачені заходи державного примусу, що застосовуються до осіб, винних у порушенні правових норм, які регулюють державні фінанси. У цьому полягає призначення норм-приписів адміністративного та кримінального права в механізмі правового регулювання державних фінансів.

Таким чином, лише сукупність норм-приписів, які регулюють певні суспільні відносини, утворює логічну правову норму. Хоча остання і визначається логічним способом, вона являє собою не штучну конструкцію, а реальне утворення, яке відбуває первинні зв'язки у структурі права. Однак, як зазначає С.С.Алексєєв, логічна норма не подається в тексті нормативного акта у вигляді одного цілісного фрагмента (одиниці). В силу спе-

ціалізації права її зміст та елементи «розкидані», втілені у низці нормативних приписів і у відповідності з цим розташовані в різних статтях та інших підрозділах тексту акта, а іноді й декількох актів. Тому потрібна логічна операція, яка поєднала б аналіз і синтез, для того щоб, розглядаючи низку фрагментів тексту, створити («зібрати») з декількох приписів логічну норму, побачити її [1, с.43].

Розглянемо, наприклад, структуру логічної норми, яка регламентує відносини між державою і громадянами з приводу сплати прибуткового податку з громадян. До складу такої логічної норми входять:

1) ст.67 Конституції України, відповідно до якої кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку й розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан й доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом;

2) Закон України «Про систему оподаткування» від 26 червня 1991р.;

3) Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» від 26 грудня 1992 р.;

4) Інструкція «Про прибутковий податок з громадян», затверджена наказом Головної державної податкової інспекції України від 21 квітня 1993 р. № 12 і зареєстрована в Міністерстві юстиції України 9 червня 1993 р. за № 64, а також інші підзаконні акти з цих питань;

5) Закон України від 4 грудня 1990 р. «Про державну податкову службу в Україні» та Закон України від 21 грудня 2000 р. № 2181-111 «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами»;

6) статті 164¹ «Ухилення від подання декларації про доходи», 164 «Порушення порядку зайняття підприємницькою діяльністю», 160² «Незаконна торговельна діяльність» Кодексу України про адміністративні правопорушення;

7) статті 212 «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів», 202 «Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю», 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами» в частині одержання пільг щодо податків Кримінального кодексу України, прийнятого 5 квітня 2001 р. (далі – КК).

У структурі логічної правової норми, що регламентує відносини щодо сплати прибуткового податку з громадян:

– гіпотеза встановлює, що умовою настання такого обов'язку є наявність у фізичних осіб доходу, який підлягає оподаткуванню. Вона міститься в Законі України «Про систему оподаткування» та Декреті «Про прибутковий податок з громадян»;

– диспозиція – права та обов'язки держави і громадянина як суб'єктів цих правовідносин щодо сплати прибуткового податку з громадян. Вона міститься в ст.67 Конституції, Законі України «Про систему оподаткування» та Декреті «Про прибутковий податок з громадян», Інструкції «Про прибутковий податок з громадян», затвердженій наказом Головної державної податкової інспекції України від 21 квітня 1993 р. №12, зареєстро-

ваної в Міністерстві юстиції України 9 червня 1993 р. за №64 та інших підзаконних нормативних актах із цих питань;

– санкція встановлює відповідальність за несплату або неповну чи не своєчасну сплату прибуткового податку з громадян. Вона міститься в Декреті «Про прибутковий податок з громадян», Законах України «Про державну податкову службу в Україні», «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», у статтях 164¹, 164, 160² Кодексу України про адміністративні правопорушення та статтях 212, 202, 222 КК.

Викладене яскраво свідчить, що логічна структура правової норми передбачає необхідність узгодження між собою окремих норм-приписів, які містяться в багатьох нормативних актах. Тому додержання у процесі законотворчої діяльності принципів системного підходу є необхідною умовою ефективності правових норм, у тому числі й тих, що регулюють державні фінанси. При побудові правових норм повинні бути виконані умови системного підходу: охоплення всіх існуючих зв'язків системи; вплив на кожний елемент окремо; узгоджений взаємопов'язаний вплив на взаємозв'язки між ними. Ефективність правового регулювання залежить не лише від будь-якої однієї частини юридичної надбудови, а й від усіх її елементів, не лише від її змісту (елементів), але й від досконалості їх взаємозв'язків [9, с.43; 3, с.106].

Неможливість скомпонувати з чинного нормативного матеріалу логічну норму – свідчення неповноцінності правового регулювання з того чи іншого питання, прорахунок законодавця, який при формулюванні нормативних приписів не надав їм необхідних юридичних якостей [1, с.43].

Аналіз стадії формування і дії правових норм механізму правового регулювання державних фінансів дозволяє сформулювати такі висновки:

1. На стадії формування і дії правових норм провадиться регламентування державних фінансів шляхом введення у правову систему норм, які загальним чином упорядковують, спрямовують поведінку учасників суспільних відносин, встановлюють для них той чи інший правовий режим.

2. Норми права, які регламентують державні фінанси й окремі види цих суспільних відносин (логічні правові норми), складаються із норм-приписів, що містяться в багатьох нормативних актах і належать до різних галузей права. Зазначені нормативні акти є в нормах конституційного, фінансового, адміністративного і кримінального права.

3. Структура логічної правової норми передбачає, що її елементи (гіпотеза, диспозиція та санкція) можуть передбачатися в нормах-приписах, які містяться в різних нормативних актах. Тому додержання у процесі законотворчої діяльності принципів системного підходу є необхідною умовою ефективності правових норм, у тому числі й тих, що регулюють державні фінанси.

4. Чинне законодавство, що регламентує державні фінанси, у деяких випадках робить неможливим скомпонувати з нормативного матеріалу логічну норму. Це свідчить про неповноцінність правового регулювання державних фінансів, значно знижує його ефективність, а тому має бути усунуто.

Список літератури: 1. Алексеев С.С. Общая теория права. Т.2. М., 1982. 2. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М., 1966. 3. Эффективность правовых норм /Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самошенко И.С., Глазырин В.В. М., 1980. 4. Общая теория права и государства: Учебник /Под ред. В.В. Лазарева. М., 1999. 5. Проблемы теории государства и права: Учебное пособие /Под ред. доктора юр. наук, профессора М.Н. Марченко. М., 1999. 6. Александров Н.Г. Сущность социалистического государства и права. М., 1969. 7. Кропачев Н.М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система. СПб., 1999. 8. Финансовое право: Підручник / Під ред. Л.К.Воронової. Харків, 1998. 9. Явич Л.С. Право и общественные отношения. М., 1971.

Надійшла до редколегії 15.02.03

С.Ю. Романов, М.А. Шинкаренко

ДЕЯКІ СПІРНІ ПИТАННЯ ЩОДО ПОНЯТТЯ «СЛУЖБОВА ОСОБА» У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Сучасне кримінальне законодавство будь-якої країни неможливо уявити без більш-менш багаточисельної групи складів посадових злочинів, суб'єкти яких наділені окремими повноваженнями та вчинюють злочини із використанням цих повноважень. Існує широке коло проблем, пов'язаних з посадовими злочинами, на сьогоднішній день не вирішених, хоча цим питанням присвячено багато монографій, статей тощо. Більш того, окремі питання загострилися і набули нового змісту, особливо зараз.

Сучасні вчені-юристи мають різні погляди на проблему визначення поняття «посадової особи». Одна група науковців критикує судову практику і вважає за необхідне розширити законодавче визначення останньої, щоб збільшити коло осіб, які підпадають під статус посадових. Друга відстоює точку зору про необхідність звуження цього кола [1, с.39].

У Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 р. у примітці до ст.364 вказано визначення службової особи, що на нашу думку, не відповідає вимогам сучасної правової доктрини і не може задовольнити практику. Тому з метою вивчення ситуації необхідно розглянути деякі історичні аспекти цієї проблеми.

Видатний російський криміналіст М.С. Таганцев писав: «Відомо те важливе значення, яке має історичне тлумачення у сфері діючого законодавства. Якщо ми бажаємо проаналізувати який-небудь юридичний інститут, що є зараз, для правильного його засвоєння ми повинні знати його історію, тобто ті підстави, у силу яких виникла ця установа, її перетворення, які відбувалися у період його історичного розвитку» [2, с.21]. Визначення посадової особи в КК УРСР значно відрізнялось від його визначення в КК РФ. Під посадовими розуміли осіб, які постійно чи тимчасово займають посади, виконують обов'язки у будь-якій державній установі, підприємстві чи товаристві з виключною або переважаючою участю державного капіталу, у кооперативній організації чи об'єднанні, які згідно з законодавством мають певні права, обов'язки чи повноваження у здійсненні господарських, адміністративних, судових, освітянських та інших задач публічно-правового характеру, також окремі члени таких організа-